

РОЗДІЛ IV

Кримінальне та кримінально-виконавче право, кримінологія, кримінальний процес і криміналістика

УДК 343.8:316.723

О. Джужа, С. Колб

Вплив злочинної субкультури на безпеку життєдіяльності особи у місцях позбавлення волі

В статті здійснений аналіз змісту впливу кримінальної субкультури на стан правопорядку, безпеки, виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі в Україні, визначені проблемні питання, що пов'язані з протидією зазначеному суспільно небезпечному явищу, та запропоновані науково обґрунтовані шляхи їх вирішення. Автори одержали висновок, згідно із яким кримінальна субкультура в установах виконання покарань являє собою особливу сферу життєдіяльності особи в умовах її ізоляції від суспільства, яка виражається у кримінальній ідеології, специфічних етичних нормах і цінностях, естетичних установах і потребах, міфології та смаках, якими керуються засудженні у повсякденному житті та побуті, а також має свій об'єктивний вплив на стан безпеки усіх суб'єктів і учасників кримінально-виконавчих правовідносин, що необхідно враховувати при проведенні заходів, що забезпечують безпечні умови життєдіяльності особи в умовах місць позбавлення волі.

Ключові слова: кримінальна субкультура, засуджений до позбавлення волі, персонал виправних колоній, кримінологічна характеристика.

Постановка проблеми. Одним із завдань, визначених у ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, є профілактика асоціальної поведінки засуджених. До такої, зокрема, відноситься й та, що пов'язана з дотриманням і розповсюдженням особами, які відбувають кримінальне покарання у виді позбавлення волі, правил, звичаїв та традицій злочинної субкультури. При цьому суспільна небезпека даного суспільно небезпечного явища полягає у тому, що її наслідки та впливи стосуються не лише засуджених, але й персоналу виправних колоній. Це, в основному, проявляється у вчиненні зазначеними суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин дисциплінарних проступків та злочинів, а також у створенні умов для вчинення протиправної поведінки як засудженими, так і персоналом виправних колоній, що в кінцевому результаті впливає на безпеку життєдіяльності у зазначених установах виконання покарань.

З огляду цього та у зв'язку з необхідністю вироблення більш ефективних заходів протидії кримінальній субкультурі, вибрана тема є актуальною та такою, що представляє теоретико-прикладний характер і значення.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показало, що дослідженням даної тематики займають такі науковці, як В. А. Бадира, О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, С. Ф. Денисов, А. В. Кирилюк, В. І. Кривуша, В. О. Меркулова, В. М. Синьов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, І. С. Яковець, М. М. Яцишин та ін. Проте у прямій постановці питання впливу кримінальної субкультури на безпеку персоналу виправних колоній України досі в науці не ставилось, що й виступило додатковим аргументом при виборі теми цієї наукової розробки.

Мета і завдання статті. Стаття присвячена з'ясуванню сутності феномена кримінальної

субкультури та аналізу її впливу на стан правопорядку, безпеки, виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі в Україні. Завданнями дослідження є: 1) визначення ознак та поняття кримінальної субкультури; 2) аналіз проблемних питань, що пов'язані з протидією зазначеному суспільно небезпечному явищу; 3) пропозиції та рекомендації щодо покращення стану забезпечення безпеки життєдіяльності особи у місцях позбавлення волі вирішення.

Виклад основних положень. Суспільна практика протидії злочинності, зокрема й в Україні, свідчить про те, що злочинність і кримінальні спільноти на всіх етапах розвитку цивілізації суттєво впливали на його моральне здоров'я, саме тому, як вірно зауважив С. Ю. Замула, кримінальну субкультуру необхідно розглядати як невід'ємну частину загальносоціальної культури [1, с. 8]. Як з цього приводу зробили висновок ряд науковців (Ю. М. Антонян, В. А. Верещагін, Г. Б. Калманов, ін.), якщо законність являє собою барометр стану морального здоров'я суспільства, то і розвиток субкультури злочинців виконує ті ж функції [2, с. 72]. Саме тому, як видається, для розуміння сутності кримінальної субкультури слід її розглядати через призму співвідношення понять: культура – субкультура – кримінальна субкультура.

Культура та її різновиди, як правило, є об'єктом вивчення у філософії, соціології, культурології та інших галузях науки. Поняття «культура» (від лат. *cultura* – догляд, освіта, розвиток) означає сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії [3, с. 377]. Суб'єктом культури, її носієм є як суспільство в цілому, так і його структурні утворення: нації, класи, соціальні прошарки, професійні спільноти та кожна окремо взята людина. При цьому, як вірно зробив висновок С. Ю. Замула, в усіх цих випадках культура виступає як якісна характеристика, ступінь досконалості будь-якої сфери життєдіяльності та самої людини, яка є як суб'єктом, так і об'єктом культури [1, с. 9]. Специфіка культури полягає у тому, що вона розкриває якісний бік людської діяльності, а також показує, наскільки остання виступає реалізацією творчого потенціалу людини та наскільки зазначена діяльність відповідає певним вимогам. Цей критерій є справедливим як щодо морального життя суспільства в цілому, так і кожної людини, зокрема. Як свідчить практика, сучасне українське суспільство формує свій розвиток на підставі чіткого розподілу праці, соціальних функцій та соціальних ролей, утворюючи при цьому систему субкультур різної спрямованості, включаючи кримінальну субкультуру.

Вивчення наукової літератури показало, що термін «субкультура» введено у науковий обіг на початку 50-х років XX століття американським вченим-соціологом та криминологом Альбертом Коеном, який під цим поняттям розумів систему суспільної поведінки і цінностей, що існують окремо від пануючої системи поведінки і цінностей, і є частиною цієї центральної системи [4, с. 46-47]. У Тлумачному словнику української мови дано наступне визначення субкультури – це культура якогось соціального середовища в історично певний час; система переконань, цінностей і норм, що їх розділяє і активно використовує явна меншість людей в межах певної культури [5, с. 156]. В соціології це поняття тлумачать як культуру певної соціальної або демографічної групи; обмежену культуру соціальної спільноти, що обумовлена бідністю її соціальних зв'язків, неповнотою або складністю доступу до культурної спадщини [6, с. 145].

Отже, у загальному розумінні субкультура – це сукупність норм і цінностей, що відображають культуру певного соціального середовища та відрізняють цю групу від більшості людей. Як з цього приводу обґрунтовано зауважив А. В. Мудрик, субкультура – це самостійне, відносно цілісне утворення, що включає в себе ряд чітко виражених ознак: а) специфічний набір ціннісних орієнтацій, норм поведінки, взаємодії та взаємовідносин її суб'єктів, статусної структури; б) своєрідність уподобань, смаків та різних способів проведення дозвілля; в) системний вибір окремих джерел постачання інформації; г) жаргон; г) фольклор; т. п. [7, с. 87-88].

Виходячи з цього, можна говорити про молодіжну субкультуру, субкультуру певних соціальних прошарків, кримінальну субкультуру [8, с. 87-88]. Крім цього, в науковому обігу зустрічається й термін «субкультура злочинного світу» та субкультура «фактотум» [9, с. 960-961]. В наукових джерелах (С. В. Максимов) під кримінальною субкультурою розуміють спосіб індивідуальної або правової поведінки, обумовлений неформальними нормами, правилами, ідеями, принципами, що протистоять загально-правовій культурі суспільства [10, с. 132]. У свою чергу, В. Ф. Пірожков вважає, що це є сукупність духовних та матеріальних цінностей, які регламентують життєдіяльність осіб, об'єднаних у кримінальні групи [11, с. 38]. На переконання В. С. Медведєва, кримінальна субкультура – це сукупність цінностей, норм, традицій, які підміняють офіційні, загальновизнані регулятори поведінки і визначають, регламентують функціонування середовища засуджених та окремих їх представників [12, с. 124-125]. І. М. Мацкевич вважає, що кримінальна

субкультура – це сукупність окремо діючих субкультур злочинних груп, які виконують окремий вид кримінальної діяльності [13, с. 26]. Як видається, з таким підходом можна погодитись виходячи з того, що з саме цієї позиції можна говорити про субкультуру засуджених – як невід'ємну частину загальносуспільної культури.

В «Соціологічному словнику» англійських авторів Н. Аберкромбі, С. Хілла і Б. С. Тернера субкультура трактується як система цінностей, настанов, способів поведінки і життєвих стилів відповідні соціальні групи, яка відрізняється від панівної в суспільстві культури, хоч і пов'язана з нею [6, с. 146]. У вітчизняній літературі частіше вживається термін «контркультура», що визначає таку субкультуру, яка не просто відрізняється від домінуючої культури, а й протистоїть їй, перебуває в конфлікті з панівними цінностями. Субкультура злочинного середовища за змістом є контркультурою. У ній створюються своя мова, своя система цінностей, норм, законів, своя мораль, специфічна символіка, традиції, еталони несправедливого успіху, своя система навчання злочинній поведінці. Вона протистоїть цінностям суспільства, морально виправдовує злочинність. У ній є можливим. наприклад таке суперечливе поняття, як «чесний злодій». При цьому вона є неоднорідною за структурою: принаймні встановлено два її різновиди: - субкультуру засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі, і субкультуру «фактотум» (від лат. *fac totum* – роби все) [3, с. 623], що виникає у керівників-домінантів, які застосовують насильство, не врегульоване законом. Якщо першу групу вивчено в усіх її формах, то другу ще належить досліджувати по різних напрямках. Субкультура «фактотум» – особлива поведінка кердомінантів, які застосовують насильство, що не врегульоване законом, а тому залишаються не засудженими, а на волі. З кримінальною субкультурою її об'єднує те, що остання виникає і розвивається також у неофіційних неформальних відносинах між людьми. Різниця полягає в тому, що субкультура «фактотум» стає поживним середовищем, аурую «фактичних злочинів».

Субкультура «фактотум» має невід'ємним елементом самосуд, який застосовується домінантом до виконавців з метою посилити власне панування неофіційними методами у звичайних, зокрема трудових колективах. Науковці визначають його як глузування, глумління, знуцання над людиною з боку колективу, який згуртувався, в тому, щоб зацькувати її. У літературі описано близько 50 варіантів такого цькування, серед них: неофіційне приниження керівного працівника; оцінювання хорошої роботи як поганої; відмова від контактів із працівником; працівника постійно атакують, критикується та робота, яка ним виконується. Приватне життя постійно перебуває в ситуації переслідування - від обмови до фізичного насильства.

Суспільна практика показує, що у наслідок зникнення радянської системи цінностей, ідеології, виховну порожнечу в суспільстві почали заповнювати, поряд із загальнонародськими цінностями, й різноманітні духовні сурогати та псевдо- цінності. Руйнація багатьох сталих радянських норм культури призвела до збільшення проявів девіантної поведінки, розвою делінквентного способу життя, росту злочинності, яка є одним із найголовніших дестабілізаторів суспільного розвитку. Суспільно небезпечним явищем став розвиток і кримінальної субкультури як об'єктивної суспільної реальності, включаючи й місця позбавлення волі.

Як свідчить практика, такого великого негативного впливу кримінальної субкультури, як на поч. ХХІ ст., на Україні майже ніколи не було. Отже, постає питання доречності вивчення кримінальної субкультури, що сприятиме результативній протидії її антисуспільним проявам і нормам, зокрема в УВП.

Функція кримінальної субкультури полягає в тому, що вона:

- спотворює суспільну свідомість, розхитує добросовісність населення;
- трансформує, зберігає і передає злочинний досвід з покоління в покоління;
- блокує процес соціалізації молоді, набудовує його в кримінальну напрямі, залучаючи до злочинної діяльності;
- створює позитивний імідж деяким категоріям злочинців;
- навпаки, засуджує громадян, сприяючих правозастосовним органам в їх затриманні;
- формує громадську, думку про доцільність порушення певних прав, норм, налаштовує на це різні верстви нас. різними методами.

У змісті кримінальної субкультури виділяються три основні елементи:

1) норми, «закони» кримінального світу, що створюються професійними карними злочинцями, які їх всіляко оберігають. Ці норми містять у собі: а) звичаї карних злочинців; б) ритуали; в) кримінальні традиції;

2) стратифікація (від лат. *stratum* – «шар» + лат. *facio* – «роблю») [3, с. 433] професійних злочинців, засуджених, їх розшарування на різні когорти, категорії та види;

3) засоби комунікації, до яких відносяться: а) жаргон; б) кримінальні клички; в) татуювання; г) тайнопис; г) кримінальний фольклор; д) жести; е) граффіті, у тому числі і кримінальні; е) мова одягу; з) ігри.

До найпоширеніших кримінальних субкультурних ознак можна віднести володіння кримінальним жаргоном і нанесення на тіло злочинських татуювань. Ці характеристики є найбільш помітними, тому їх можна назвати зовнішніми. Решту субкультурних ознак, що притаманні особам, які є носіями кримінальної субкультури, слід віднести до внутрішніх. Вони характеризують внутрішній світ особи, її ставлення до моральних цінностей, до соціальних норм і до суспільства в цілому [7, с. 87-88].

Існування «свої» мови (військової спортивної, наукової, медичної тощо) названо однією з соціально-психологічних закономірностей функціонування різних соціальних і професійних груп. У кримінальному світі також існує своя мова, яка проявляється у формі злочинського (тюремного) жаргону («злочинської мови», «блатної музики», «блату», «фені»). При цьому кримінальний жаргон – це не випадковість, а закономірне явище, що відображає специфіку субкультури злочинного середовища, ступінь його організованості та професіоналізації. По суті він є неминучим атрибутом кримінальної субкультури. Проте, як показує практика, на теперішній час цілком на кримінальному жаргоні ніхто, не розмовляє. Інша справа, що мова злочинного світу, і не тільки злочинців, часто буває розбавленою лексикою з кримінального жаргону. Більш того, значна кількість слів і словосполучень давно і міцно ввійшли до повсякденної мови і вже не сприймаються як лексика, що належить кримінальному жаргону. Звичайно, мовою її можна назвати лише умовно, оскільки вона передає тільки характеру міжособистісних стосунків, професійні терміни злочинних професій і загальне негативне ставлення до прояву позитивних людських почуттів, довірливості, порядності, совісті, любові і т.д. та не несе в собі ніякого позитивного. Уподобання наявними зразками мови в повсякденній діяльності породжує відповідні, поведінкові стереотипи у різних верствах населення України. Не хетують вживанням кримінальних виразів і політики в Україні.

Досить популярним сьогодні є татуювання – нанесення на тіло малюнків, надписів, абрєвіатур і т.д. Символіка татуювання тісно пов'язана з кримінальними традиціями, звичаями і законами кримінальної субкультури. Так, Е. Фромм пише, що в дійсності індивід переносить свій розум на той чи інший обраний символ і сприймає злочинну філософію за власну. Він залежить від своїх ідолів, не здатний відмовитися від поклоніння, і стає їхнім рабом, оскільки вклав у них свій розум. Тому, коли татуювання нанесено свідомо, воно пов'язане з внутрішніми переживаннями. Наприклад, татуювання «БЕС» («бей, если сможешь») висловлює агресивний стан і готовність відплатити всім, хто його образив або може образити. Проте сьогодні багато хто з молодих людей наносить на своє тіло привабливі малюнки, не розуміючи суті татуювання тіла. Поширюються в нашому суспільстві й інші атрибути кримінальної субкультури – такі, як прізвиська, присяги і т. ін. Кримінальна субкультура знаходить своє відображення у поширенні особливої філософії кримінального світу, яка виправдовує вчинення злочинів, не визнає вини та відповідальності за вчинені злочини. Ця «філософія» певним чином замінює низькі мотиви «благородними» «високими». Наприклад, у насильницьких злочинах – почуттям «колективізму», «товариської взаємодопомоги», звинуваченням жертви, яка немовби спровокувала відповідну агресію, ідеєю «спорідненості», «дружби», які начебто покликані захистити друга, помститися за раніше завдану образу.

Важливе місце у кримінальній субкультурі посідають міфи (кримінальна міфологія), які рекламують серед законослухняних громадян і в злочинному середовищі образи «кмітливого крадія», «сміливого розбійника Робін Гуда», «стійкого хлопця», які культивують «злочинську романтику», ідею злочинного «братерства», «чесності» тощо [7, с. 87-88]. Це породжує характерне соціальне та психологічне відчуження. Воно генерує прагнення відмежуватися разом із собі подібними індивідами, які мають дуже специфічне світосприйняття. Зокрема, дозволяється не приймати повністю або частково державну кримінально-правову політику, вимоги норм кримінального та охоронюваних ним галузей права. У цих умовах розробляються власні закони, спрямовані на забезпечення стабільного кримінального суспільства. Кримінальна субкультура уможливує ті спрямування, які офіційна культура обмежує та віддає під соціальний контроль (уживання наркотиків та алкоголю, агресію, секс у неприродних формах тощо). Суспільна небезпека кримінальної субкультури полягає в тому, що вона стимулює протиправну поведінку людини та стає механізмом

«повторного виробництва» злочинності в країні. Неабияке значення в поширенні кримінальної субкультури посідають засоби масової інформації, які здійснюють негативний вплив на свідомість особи. Мова йде про пропаганду фізичної сили, яка включає деформацію правосвідомості (транслявання серіалів на кшталт «Бригада», «Бандитський Петербург», «Банда» та ін.). Під впливом ореолу кругової поруки й «товариства» серед певних категорій населення (насамперед, підлітків) формується уява про непереборність і безсмертність згуртованих «братерських» груп. Цей негативний вплив ЗМІ активує жорстокість, деформує світоглядні основи суспільства, пропагуючи злочинний спосіб життя, а як наслідок – жакливі у своїй безглуздості та жорстокості злочини, девіації поведінки, психічні розлади.

Отже, кримінальна субкультура реалізується в неформальних нормах і правилах поведінки, заборонах і приписах, санкціях і заохоченнях, у деяких видах художньої творчості, вона ж закріплює ієрархію середовища, встановлює соціальні ролі. Кримінальна субкультура – найнижчий, найнебезпечніший щабель у структурі субкультур. Поряд з цим, вона посідає відповідне місце в системі людських цінностей. Її вивчення допомагає зрозуміти внутрішні закони, за якими живе злочинне середовище, оцінити зміни, що відбуваються в ньому зі зміною політики; економіки життя та інших галузей суспільної та державної діяльності, і вивчити внутрішні питання відтворення злочинності та її самодетермінації. Крім цього, дослідження кримінальної субкультури як суспільної реальності сьогодення розширює та збільшує можливості для ґрунтовної протидії злочинності та до послаблення її впливу, стає запорукою вдосконалення профілактичної роботи та антикримінальної діяльності, спрямованої на зменшення суспільно небезпечного і протиправного впливу кримінальної субкультури на конкретну особу, окрему групу на державу та суспільство в цілому. Більш того, встановлено, що кримінальна субкультура певною мірою впливає на поширення протиправної поведінки. В останні роки та навіть десятиріччя вплив кримінальної субкультури і протиправної поведінки на соціум і на окремого індивіда посилюються, набуваючи масового характеру.

Отже, осмислення небезпеки багатовекторності кримінальної субкультури як суспільної реальності її єдності та багатоманітності, є потребою сучасності, особливо в контексті її впливу на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі в Україні та безпечних умов життєдіяльності суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин. Крім цього, комплексне і системне, об'єктивне, всебічне та ґрунтовне наукове дослідження кримінальної субкультури передусім, криминологічне її осмислення, вивчення її сутності та змісту, запобігання і протидія кримінальній субкультурі, повинно стати надійною запорукою покращення криминогенної ситуації в Україні в цілому. Кримінальна субкультура є неоднорідною, що слід враховувати при визначенні її відмінностей від загальноновизнаної суспільної культури. Зокрема, В. М. Анісімов виділяє наступні групи кримінальної субкультури: а) загальну; б) субкультуру авторитетів кримінальних спільнот («злочинці у законі» та їх прихильників). Як показало вивчення наукової літератури та практики, першими дослідниками кримінальної субкультури були працівники системи МВС, хоча їхні роботи носили щонайменше, гриф «для службового користування» [14, с. 145]. Одним з перших офіційно спробував вивчити цей вид культури російський вчений О. І. Гуров [15].

Якщо узагальнити інформацію про субкультуру злочинного середовища, то вона, як вірно прийшли до висновку В. О. Пугач та О. В. Непочаткова, відрізняються від загальносоціальної культури наступними ознаками, а саме – кримінальна субкультура: а) носить асоціальний та кримінальний зміст; б) має яскраво виражені тоталітарні способи впливу на поведінку людей; в) відображає глибинні соціальні процеси; г) розповсюдженість її елементів дозволяє робити висновки про ступінь криміналізації суспільства і роз'яснює закореніле в народі нігілістичне ставлення до правових, моральних і етичних норм; г) виконує ті ж функції, що і культура в цілому, однак у всьому їй суперечить і є її антиподом (діє навпаки) [14, с. 146-147].

Отже, кримінальна субкультура – це сукупність ідеологічних, духовних, матеріальних та інших цінностей, на ґрунті яких формується спосіб негативно спрямованої індивідуальної або групової поведінки засуджених та інших кримінально-вразливих (схильних до вчинення злочинів) осіб, що обумовлена неформальними нормами, принципами, ідеями та правилами її поведінки, які протистоять загально соціальній культурі в цілому.

Таким чином, системоутворюючими ознаками, що складають зміст даного поняття, є :

а) сукупність певних цінностей суспільства (ідеологічних, духовних, матеріальних, ін.). Це, як вірно зазначають вчені, реальність: в однаковій мірі і шедевр абстракціонізму в галереї, і мат у громадському транспорті, і піратські диски, куплені на книжковому ринку [14, с. 145]. Як свідчить практика, сьогодні кримінальна субкультура проникла у вищі прошарки українського суспільства та стала невід'ємною частиною нашого життя. Зокрема, простежити її вплив можна через проникнення

виразів з кримінального жаргону до повсякденної мови. При цьому, якщо в радянський період цей вид культури підтримувала широко розгалужена кримінально-виконавча система, то у теперішній час вона вийшла далеко за її межі і легалізувалася;

б) на ґрунті кримінальної субкультури формується як індивідуальна, так і ґрунтовна поведінка людей. Симпатизують їй, як правило, ті особи, що незадоволені своїм низьким статусом у системі офіційних відносин. При цьому засвоєння норм кримінальної субкультури є своєрідною формою самоствердження особи, яка за якихось умов не набула визнання. Більш того, залучення до цього виду культури відбувається досить швидко і є своєрідним способом компенсації невдач, що переслідують людину [14, с. 147];

в) антисупільна поведінка її носіїв (як прояв кримінальної субкультури) обумовлена неформальними цінностями. Культивації нігілістичного ставлення до загальносупільних цінностей і пропаганди злочинного способу життя в значній мірі сприяє масове тиражування романів і повістей, у яких «благородні» вбивці – це особи, що живуть по кримінальних правилах, позбавляють життя інших та виступають чи не народними месниками, а злодії – владиками, що увінчані ореолами таємничості. При цьому деяку популярність кримінальної субкультури у сучасних умовах можна пояснити тим, що у свідомості народу, який втратив віру в справедливість і закон, особа, що вчинила злочин, та засуджений ототожнюються з нещасною людиною і викликають співчуття в оточуючих;

г) кримінальна субкультура є антиподом (протиставляється) загальносоціальної культури.

Замінюючи останню, перша має характер «сурогатної» і на фоні багаторічної руйнації загальносоціальної культури легше засвоюється масами, оскільки не потребує підготовленого сприйняття, а саме – розширеної ерудиції, спеціальних знань і відповідного рівня освіти. Зокрема, словниковий запас сучасного блатного жаргону вже майже наблизився до обсягу звичного тлумачного словника [16].

Отож, слід констатувати, що кримінальна субкультура посідає відповідне місце в системі людських цінностей та є невід'ємною частиною загальносупільної культури. Саме тому їй необхідно вивчати і знати. При цьому, як вірно зазначають науковці, вивчати кримінальну субкультуру має не тільки персонал УВП для належного виконання кримінального покарання, але й оперативні підрозділи усіх, без винятку, правоохоронних органів для правильного оцінювання криминогенної (оперативної) обстановки, при плануванні роботи по нейтралізації діяльності кримінальних авторитетів та по запобіганню злочинам [14, с. 147], що є одним із основних завдань їх діяльності, визначених у нормативно-правових актах, які встановлюють їх статус, а також у ст. 1 та ст. 50 КК України.

Кримінальна субкультура у середовищі засуджених до позбавлення волі проявляється в наступних формах: 1) протиправній поведінці – у виді дисциплінарних проступків та злочинів [17, с. 9]; 2) злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань або іншій протидії адміністрації у законному здійсненні її функцій (ст. 391 КК України), яка у структурі злочинності у місцях позбавлення волі щорічно складає більше 30 % [18, с. 5]; 3) жаргонній лексиці; 4) кримінальних татуюваннях [19, с. 452-466]; 5) кримінальному фольклорі, піснях тощо; 6) жестах, міміці тощо [20, с. 38]; 7) злочинних традиціях; 8) організаційних структурах.

Як справедливо у зв'язку з цим зазначає А.І. Гуров, кримінальна субкультура складається не тільки з предметних результатів діяльності злочинного світу та його членів (поділу на касти, способів поведінки, матеріальних цінностей тощо), але і суб'єктивних особистісних можливостей та здібностей, які реалізуються в процесі кримінальної діяльності [15, с. 54].

Аналіз наукової літератури показав, що всі структурні елементи, які складають зміст кримінальної субкультури засуджених до позбавлення волі (ідеологічні, правові, етичні, естетичні тощо), можна класифікувати наступним чином:

1. Поведінкові атрибути, до яких належать «закони», правила та традиції кримінальної субкультури (виступають у виді регуляторів поведінки у середовищі засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань).

2. Стратифікаційно-стигматичні елементи, які дозволяють злочинним авторитетам в установах виконання покарань розподіляти учасників об'єднання засуджених на ієрархічні групи, а також стигматизувати (таврувати) кожного з них (так звана «прописка»; прийом у злочинне товариство, дача прізвиська, нанесення татуювання, т.ін.).

3. Комунікативні атрибути (кримінальний жаргон, міміка, жести), які виступають засоби спілкування засуджених в колоніях.

4. Економічні атрибути (спільна каса («общак»), застосування принципів матеріальної взаємодопомоги для засуджених, як правило, злісних порушників режиму відбування покарання та

злочинних авторитетів), які є матеріальним вираженням та підґрунтям існування кримінальної субкультури в колоніях.

5. Сексуально-еротичні цінності у виді особливого ставлення до осіб протилежної статі, статевих збочень, порнографії, еротики, гомосексуалізму.

6. Особливе ставлення до свого здоров'я (від самокаліцтва та симуляції хвороб як способу ухилення від відбування покарання та від впливу основних засобів виправлення і ресоціалізації – до постійного підтримання високого фізичного рівня готовності та функціонування).

7. Вживання наркотичних, психотропних, токсичних, алкогольних та інших речовин і засобів як спосіб згуртування злочинних груп в установах виконання покарань та самоствердження у найближчому оточенні [1, с. 21].

Вивчення практики протидії кримінальній субкультурі засуджених до позбавлення волі дозволило виділити такі її функції, що реалізуються в установах виконання покарань:

а) регулятивна (проявляється у підтриманні та розповсюдженні зазначених вище елементів кримінальної субкультури серед засуджених, у тому числі – у застосуванні засобів покарання і заохочення до них) з боку інших осіб, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях);

б) захисна (виражається у тому, що засуджений у співавторстві засуджених (мікрогрупах – («сім'ях»)) передбачають норми, правила та порядок відбування покарання у виді позбавлення волі);

в) поведінкова (реалізується через правила, традиції та норми кримінальної субкультури);

г) комунікативна (передбачає окремі правила та способи передачі інформації – кримінальний жаргон, татування, специфічна жестикуляція, прізвиська тощо);

г) пізнавальна (формується та реалізується шляхом задоволення потреби щодо свого бачення внутрішнього та зовнішнього світу);

д) ціннісно-орієнтаційна (визначає кримінальні потреби прагнення особистості. Цікавими у зв'язку з цим є результати проведеного дослідження, а саме: в ході опитування засуджених до позбавлення волі було встановлено, що особи, які вчинили корисливі злочини, у більшості випадків (63 %) обмежувались формальною констатацією факту вчинення такого злочину без будь-яких моральних його оцінок та пояснень. У свою чергу, засуджені, які вчинили насальницькі злочини, в більшості випадків віддавали перевагу тій позиції, що була пов'язана із звинуваченням потерпілих від злочинів (такі відповіді дали особи з числа убивць – (87 %) та хуліганів – (52 %) [21, с. 180];

е) матеріально-фінансова (ґрунтується на принципах створення єдиної кримінальної каси («общака» - жар.) [16, с. 76]; та матеріальної і фінансової взаємодопомоги засудженими один одному. Так, щорічно безпосередньо у засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях України, вилучається майже 40-50 тис. гривень [22, с. 6]. При цьому зазначена тенденція є визначальною на протязі всього періоду незалежності України (зокрема, у 1992 р. у засуджених було вилучено (у переводі на гривню) майже 45 тис. грн. [23, с. 32]; в 1997 р. – 51 тис. грн. [24, с. 32]; 1998 р. – 58 тис. грн. [25, с. 22]; в 1999 р. – 60 тис. грн. [26, с. 19]; т. ін.). У 2000-2015 р.р. ці показники суттєво не змінилися [27, с. 6];

є) духовно-моральна (виховання, а подекуди, примус щодо дотримання кримінальної субкультури);

ж) функція специфічного ставлення до свого життя і здоров'я (з одного боку, підрив його шляхом вживання наркотичних і психотропних речовин; членушкодження; голодування; т.ін.; а з іншого боку, підтримання високого рівня фізичної готовності, наймання охоронців для захисту життя і здоров'я) [1, с. 22].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, слід визнати, що кримінальна субкультура в установах виконання покарань являє собою особливу сферу життєдіяльності особи в умовах її ізоляції від суспільства, яка виражається у кримінальній ідеології, специфічних етичних нормах і цінностях, естетичних установах і потребах, міфології та смаках, якими керуються засуджені у повсякденному житті та побуті, а також має свій об'єктивний вплив на стан безпеки усіх суб'єктів і учасників кримінально-виконавчих правовідносин, що необхідно враховувати при проведенні заходів, що забезпечують безпечні умови життєдіяльності особи в умовах місць позбавлення волі.

Джерела та література

1. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах: навч.-метод. посіб. / С. Ю. Замула. – Біла Церква: ДПтСУ, 2011. – 240 с.
2. Антонян О. М., Верещагин В. А., Кальманов Г. Б. Тюремная субкультура и нейтрализация ее негативных

- проявлений // Государство и право. – 1996. – № 10. – С. 79-79.
3. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К.: Наука, 1977. – 775 с.
 4. Коэн Альберт К. Американская социология / Альберт К. Коэн. – М.: Юрид. лит.-ра, 1972. – 383 с.
 5. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uktdic.appspot.com.
 6. Cohen A. K. Delinquent Boys: The Culture of the Gang Glencoe / A. K. Cohen. – Ill.: The Free Press, 1955. – 386 p.
 7. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. для вузов / А. В. Мудрик, под ред. В. А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академия, 2002. – 245 с.
 8. Денисов Н. Л. Влияние криминальной субкультуры на становление личности несовершеннолетнего преступника: автореф. дис. канд. юрид. наук, специальность 12.00.08 / Н. Л. Денисов. – М., 2003. – 20 с.
 9. Кримінально-виконавчий кодекс України: прийнятий 11 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3-4. – Ст. 21.
 10. Максимов С. В. Краткий криминологический словарь / С. В. Максимов. – М.: Юрист, 1995. – 543 с.
 11. Пирожков В. Ф. Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура) / В. Ф. Пирожков. – Тверь: Приз, 1994. – 328 с.
 12. Медведев В. С. Кримінальна психологія / В. С. Медведев. – К.: НАВСУ, 2003. – 234 с.
 13. Мацкевич И. М. Криминальная субкультура / И. М. Мацкевич // Российское право. – 2005. – № 1. – С. 25-29.
 14. Пугач В. О., Непочаткова О. В. Кримінальна субкультура та поширення її в Україні / В. О. Пугач, О. В. Непочаткова // Вісті Кримінологічної асоціації України. – 2004. – Вип. 1. – С. 144-148.
 15. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и / А. И. Гуров. – М.: Юрид. лит., 1990. – 301 с.
 16. Язык блатных, язык мафиози: Энцикл. синонимический словарь: справочное изд. в 2 т. / Авт. составитель О. Б. Хоменко. – К.: Форт, 1999. – Т. 1. – 528 с.
 17. Про стан додержання законності при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян // Інформаційно-аналітичний бюлетень. – К.: Ген. прокур. України, 2013. – 21 с.
 18. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 році // Інформаційний бюлетень. – К.: Держ. Пенітенціарна служба України, 2011. – Кн. 1. – 58 с.
 19. Кримінологія: довідник термінів, основні визначення, рекомендовані джерела: навч. посібник / О. Г. Колб, М. М. Яцишин, О. В. Крикунов та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 466 с.
 20. Александров Ю. К. Тюремный закон / Ю. К. Александров. – М.: Правовое просвещение, 1999. – 288 с.
 21. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія): посіб. / за ред. О. М. Джузі. – К.: НАВС, 2013. – 620 с.
 22. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2013 році. – К.: ДПтС України, 2013. – Кн. 1. – 63 с.
 23. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність установ кримінально-виконавчої системи у 1997 р. // Інформаційний бюлетень. – К.: ГУВП МВС України, 1993. – № 2. – 115 с.
 24. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність установ кримінально-виконавчої системи у 1997 р. // Інформаційний бюлетень. – К.: ГУВП МВС України, 1998. – № 20. – 113 с.
 25. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність установ кримінально-виконавчої системи у 1998 р. // Інформаційний бюлетень. – К.: ДДУПВП, 1999. – № 2. – 83 с.
 26. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність установ кримінально-виконавчої системи у 1999 р. // Інформаційний бюлетень. – К.: ДДУПВП, 2000. – 84 с.
 27. Копотун І. М. Причини, умови та характерні ознаки осіб, які вчиняють дії, пов'язані із проникненням заборонених речей та предметів в установи виконання покарань, і недозволених зв'язків персоналу із засудженими / І. М. Копотун / Сучасна наука – пенітенціарній практиці: матер. міжнар.-наук. конф. (м. Київ, 24 жовт. 2013 р.). – К.: ІКВС, 2013. – С. 25-27.

Джуза А., Колб С. Влияние преступной субкультуры на безопасность жизнедеятельности в местах лишения свободы. В статье осуществлен анализ содержания влияния криминальной субкультуры на состояние правопорядка, безопасности, исполнения и отбывания наказания в виде лишения свободы в Украине, определены проблемные вопросы, связанные с противодействием указанному общественно опасному явлению и предложены научно обоснованные меры его сдерживания. Авторы считают, что криминальная субкультура в учреждениях исполнения наказаний представляет собой особую сферу жизнедеятельности человека в условиях его изоляции от общества, которая выражается в уголовной идеологии, специфических этических нормах и ценностях, эстетических установках и потребностях, мифологии, которыми руководствуются осужденные в повседневной жизни и быту. **Преступная субкультура** имеет свое объективное влияние на состояние безопасности всех субъектов и участников уголовно-исполнительных правоотношений, ее необходимо учитывать при проведении мероприятий, обеспечивающих безопасные условия

жизнедеятельности человека в условиях мест лишения свободы.

Ключевые слова: преступная субкультура, осужденный к лишению свободы, персонал исправительных колоний, криминологическая характеристика.

Dzhuzha O., Kolb S. Influence of the Criminal Subculture on an Individual's Life Safety in Prisons. The article presents the analysis of the content of the criminal subculture impact on the operation of law and order, security, execution and serving a sentence of imprisonment in Ukraine. The emphasis is laid on the problematic issues dealing with the counteraction to this specified socially dangerous phenomenon. The authors believe that the criminal subculture in prisons is a special sphere of life of people in conditions of isolation from a society, which is expressed in criminal ideology, specific ethical norms and values, institutions and aesthetic needs, tastes and mythology that govern the prisoners in their everyday life and has an objective impact on the safety of all the subjects and participants of the criminal-executive legal relations. These factors should be considered when implying various measures to ensure safe living conditions of people in terms of prison.

Key words: criminal subculture, sentenced to imprisonment, staff of penal colonies, criminological characteristics.

УДК 343.237

О. Кваша, Т. Цибулін

Підстави кримінальної відповідальності пособника з позицій теорії співучасті у злочині

У статті досліджуються теоретичні засади кримінальної відповідальності пособника та їх реалізації у нормах Кримінального кодексу України. За результатами проведеного дослідження зроблено висновок про те, що передбачені у законі про кримінальну відповідальність правові наслідки пособництва у злочині ґрунтуються на поєднанні двох теорій співучасті: акцесорної та самостійної. Виокремлено норми Кримінального кодексу України, які визначають засади відповідальності пособника з позицій акцесорної теорії та з позицій самостійної теорії співучасті.

Ключові слова: пособник, співучасть, теорії співучасті, акцесорна теорія співучасті, теорія самостійної відповідальності співучасників.

Постановка наукової проблеми та її значення. Кримінальна відповідальність пособника за здійснене ним сприяння у вчиненні злочину або його приховування, має ґрунтуватись на певних теоретичних засадах, які виступали б фундаментальною основою вирішення питання про суспільну небезпечність цього виду співучасника. Особливої уваги це питання заслуговує як у контексті визначення засад диференціації правових наслідків, які настають за вчинення злочину різними видами співучасників, так і в контексті індивідуалізації покарання за вчинені ними діяння. Такою фундаментальною основою виступає теорія співучасті, розробка якої здійснювалась для з'ясування правової природи співучасті, місця і ролі кожного співучасника у вчиненому злочині, особливостей причинного зв'язку у діянні різних видів співучасників. Так, лише наявність комплексного, логічно-узгодженого вчення може забезпечити належне кримінально-правове реагування не лише на типові, а й на нетипові результати умисної спільної участі у вчиненні злочину, наприклад, при недоведенні виконавцем злочину до кінця, добровільній відмові інших співучасників від вчинення злочину, ексцесі виконавців (співвиконавців) тощо.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Цим питанням присвятили свою увагу ряд вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема, С. С. Аветісян, Д. А. Безбородов, Ф. Г. Бурчак, О. К. Гамкрелідзе, О. О. Кваша, О. М. Костенко, В. І. Ткаченко, Д. М. Харко, Н. М. Ярмаш та інші вчені, однак багато із питань, насамперед пов'язаних із реалізацією загальної теорії співучасті, у нормах, які регламентують відповідальність за пособництво, залишаються дискусійними.

Мета і завдання статті. В межах цієї статті пропонується розгляд питання, яка із теорій співучасті реалізується у статтях КК України, що визначають різні аспекти кримінальної